

Components of Combating Administrative and Economic Corruption Based on Qur'anic Verses and the Thought of Ayatollah Khamenei

Zahra Khaktarik

Graduated from Level 3 of the Higher Institute of Rayhane-un-Nabi, peace be upon him, Arak (Corresponding author).

Email: z.khaktarik@gmail.com

 0000-0000-0000-0000

Hosein Shamabadi

PhD student at the University and Faculty Research Institute.

Email: hosen.shamabadi114@chmail.ir

 0000-0000-0000-0000

Abstract

Administrative and economic corruption is a malignant and destructive phenomenon that, if left unaddressed, produces numerous adverse consequences. Accordingly, the Supreme Leader of the Islamic Revolution, as the highest-ranking authority in the country, has repeatedly emphasized the need to eradicate corruption, notably in his Eight-Point Directive to the heads of government branches and in his general policies on administrative reform, where he outlined a clear roadmap for state officials. For this reason, his statements serve as the focal point of this study, which seeks to answer the question: What are the key components of combating administrative and economic corruption based on Qur'anic verses, and what are Ayatollah Khamenei's ideas in this regard? Using his speeches and writings, this research applies a qualitative content analysis and data-driven (inductive) approach to identify, categorize, and organize concepts, themes, and key indicators of corruption through systematic data analysis. The findings divide anti-corruption components into internal (organizational) and external (extra-organizational) dimensions and propose actionable solutions. If implemented, these recommendations will serve as a practical roadmap to reduce administrative and economic corruption, strengthen the political system, and achieve its objectives more effectively and rapidly.

Keywords: Corruption, Administrative Corruption, Economic Corruption, Anti-Corruption, Ayatollah Khamenei.

مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی با توجه به آیات قرآن کریم و تکیه بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای

زهرا خاک تاریک

دانش‌آموخته سطح ۳ حوزه عالی ریحانه النبی سلام الله علیها اراک (نویسنده مسئول).

Email: z.khaktarik@gmail.com

 0000-0000-0000-0000

حسین شم ابادی

دانشجوی دکتری پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.

Email: hosen.shamabadi14@chmail.ir

 0000-0000-0000-0000

چکیده

مفاسد اداری و اقتصادی پدیده‌ای شوم و نامبارک است که اگر با آن مبارزه نشود، پیامدهای منفی بسیاری خواهد داشت. بر این اساس، رهبر انقلاب، در جایگاه عالی‌ترین مقام رسمی کشور، بیانات و اوامر مهم و ارزشمندی در این زمینه دارند و همواره بر پیکار با فساد، با هدف ریشه‌کن ساختن آن تأکید داشته‌اند؛ به‌ویژه در «فرمان هشت ماده‌ای» به سران قوا و ابلاغ سیاست‌های کلی نظام اداری که در آن، نقشه راه مشخصی مقابل دیدگان مسئولان کشور ترسیم کرده‌اند. به همین دلیل، بیانات ایشان نقطه کانونی و محوری پژوهش حاضر قرار گرفته و این مقاله در صدد پاسخ به این پرسش برآمده است که «مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی، با توجه به آیات قرآن کریم کدامند و آیت‌الله خامنه‌ای چه اندیشه‌هایی در این زمینه دارند؟» برای رسیدن به این هدف از بیانات و آثار ایشان و با تکیه بر روش تحلیل محتوای کیفی و رویکردی داده‌محور (استقرایی)، به دنبال شناسایی و سازماندهی مفاهیم، مقولات و شاخص‌های کلیدی فساد از طریق بررسی و تفسیر داده‌ها است و نتیجه حاصل، مؤلفه‌ها را به درون‌سازمانی و برون‌سازمانی تقسیم و راهکارهایی ارائه کرده است که در صورت عمل به آن‌ها، تحقیق به‌مثابه نقشه راهی روشن، موجب کاهش فساد اداری و اقتصادی و تحکیم نظام و دستیابی بهتر و سریع‌تر به اهداف نظام خواهد شد.

واژگان کلیدی: فساد، فساد اداری، فساد اقتصادی، مبارزه با فساد، آیت‌الله خامنه‌ای.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۹

فصلنامه رهنمون انقلاب اسلامی، سال ۲، شماره ۵، بهار ۱۴۰۴، صص ۱۰۷-۱۳۰

دسترسی به مقالات نشریه علمی رهنمون انقلاب اسلامی (Open Access) است.

نشریه علمی «رهنمون انقلاب اسلامی» تحت مجوز بین‌المللی CC BY 4.0

Doi: 10.22034/rir.2025.443824.1028

مسئولیت مقاله از نظر محتوای علمی و نظرات مطرح‌شده در متن آن، به عهده نویسندگان و یا نویسنده مسئول مقاله می‌باشد و مورد تأیید / عدم تأیید صاحب امتیاز نشریه رهنمون انقلاب اسلامی نمی‌باشد.

۱. مقدمه

فساد اداری و اقتصادی پدیده‌ای نوظهور نیست، بلکه سابقه‌ای به اندازه تاریخ جوامع انسانی و سازمان‌ها دارد. اشکال گوناگون فساد، به‌ویژه فساد اداری و اقتصادی، به‌عنوان موانع جدی در راه پیشرفت و تکامل نهادها و جوامع و دستیابی به اهدافشان مطرح هستند. از این‌رو دغدغه‌مندان سلامت نظام‌های اجتماعی همواره در پی یافتن راه‌هایی برای پیشگیری و مقابله با این معضل اجتماعی بوده‌اند. در این میان، پیامبران الهی و رهبران معنوی نقشی کلیدی ایفا کرده‌اند؛ آنان مبارزه با فساد و برقراری عدالت را در صدر برنامه‌های خود قرار داده و در این راه تلاش‌های بسیاری از خود نشان داده‌اند (حسنی، ۱۳۹۱: ۸۲).

فساد اقتصادی و اداری مختص دوره خاصی در تاریخ کشور نیست. گرچه شکل آن‌ها از دوره‌ای به دوره دیگر تغییر کرده است، ولی وجود فساد، اعم از فساد اقتصادی و اداری، می‌تواند برای نظام سیاسی کشور مخاطره‌آفرین باشد؛ چنانچه سقوط سلسله قاجار در تاریخ معاصر و حکومت هخامنشیان در ایران باستان، به دلیل فراگیر شدن فساد مالی در سطوح مختلف مدیریتی کشور (همدمی خطبه‌سرا، ۱۳۸۷: ۱۴).

اصطلاح «فساد اداری» که در مقابل «سلامت اداری» به کار می‌رود، مدت‌هاست که توجه محققان و کارشناسان مختلف را به خود جلب کرده است. بسیاری از تعاریف ارائه‌شده در خصوص فساد کارمندان دولت بر «رشوه‌خواری» و «سوءاستفاده از موقعیت شغلی برای منافع شخصی» تمرکز دارند. پیامدهای فساد اداری به‌صورت مشکلات و ناهنجاری‌هایی مانند «سوءاستفاده از موقعیت‌های شغلی»، «رشوه»، «اختلاس»، «کلاهبرداری»، «پارتنری بازی»، «بی‌عدالتی»، «باج‌خواهی»، «نارضایتی ارباب‌رجوع»، «سرقت اموال و دارایی‌های سازمان»، «فروش اطلاعات محرمانه سازمان به دیگران»، «افشای اطلاعات سری و محرمانه سازمان» و مانند این‌ها به‌صورت فردی، گروهی و سازمان‌یافته ظاهر می‌شود. عواملی متعدد و شرایط متنوعی وجود دارند که می‌توانند به‌صورت بالقوه و بالفعل باعث ایجاد، گسترش و ترویج فساد اداری شوند. (افضلی، ۱۳۹۰: ۲۳۵).

در جامعه و دولت اسلامی، فساد اقتصادی به معنای عبور از اصول اخلاقی، تجاوز به حدود شرعی، نادیده گرفتن حق الناس و مانع شدن از تحقق حکومت عدل الهی است

که خداوند متعال پیامبران خود را یکی پس از دیگری برای استقرار آن فرستاده است. بر اساس آیات قرآن کریم و احادیث معصومین (ع)، فساد اقتصادی آثار و آسیب‌های زیادی را هم برای مرتکبان این فساد و هم برای جامعه به همراه دارد. این فساد باعث خسران دنیوی، مجازات‌های قضایی و عواقب اخروی می‌شود و به تضعیف نظام سیاسی، تخریب سامانه اقتصادی و ترویج انحرافات اخلاقی منجر می‌گردد. در نتیجه، عدالت اقتصادی نابود می‌شود، فرهنگ جامعه تغییر می‌کند و حکومت اسلامی در معرض فروپاشی و نفوذ و سلطه بیگانگان قرار خواهد گرفت (صیدی، ۱۳۹۷: ۵۸).

بنابراین در این برهه از زمان، تلاش برای مبارزه با مفسدات اقتصادی و اداری ارزشمند است. این نوشتار از این جهت اهمیت دارد که جامعه ایران، جامعه‌ای اسلامی است و در چنین جامعه‌ای، الگوها و راه‌حلهایی توان پاسخ‌گویی دارند که جامع‌ومانع باشند و در صورتی که این الگوها بر پایه آیات قرآن و روایات تنظیم و از زبان حکیم و قرآن‌شناسی همچون آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر فرزانه کشور بیان شود، به بهترین وجه می‌تواند اجرایی گردد. با توجه به اهمیت این موضوع، امید است نتایج این تحقیق بتواند در راستای مبارزه با فساد، منبع الهام‌بخشی برای سیاست‌گذاران و فعالان اجتماعی باشد.

پرسش اصلی پژوهش عبارت است از اینکه: مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی، با توجه به آیات قرآن کریم کدام‌اند و آیت‌الله خامنه‌ای چه اندیشه‌هایی در این زمینه دارند؟ به بیان دیگر، با مطالعه مؤلفه‌های مبارزه با فساد در آیات و بررسی آثار و سخنان آیت‌الله خامنه‌ای و دیدگاه‌های ایشان، مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی استخراج و تبیین شده است.

در این پژوهش، مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی با توجه به آیات قرآن کریم و با تکیه بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای در این زمینه، استخراج می‌شود.

۲. پیشینه پژوهش

فساد اداری و اقتصادی از مسائل مهمی است که همواره ذهن اندیشمندان را به خود مشغول کرده و بر این اساس، آثار فاختری در این زمینه نگاشته شده است. این آثار از زاویه‌های مختلفی به این مسئله پرداخته‌اند که برخی از آن‌ها عبارت‌اند از:

- مقاله «واکاوی مبارزه با فساد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب» (حسین‌آبادی و همکاران، ۱۴۰۰): در این پژوهش با رویکرد کیفی و روش تحلیل محتوای کیفی، تحلیل اسنادی صورت گرفته و با استفاده نظام‌مند از داده‌های اسنادی به کشف، طبقه‌بندی و ارزیابی داده‌ها پرداخته شده است. یافته‌های این پژوهش نشان داده که مبارزه با مفاسد اقتصادی در اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای دارای چند اصل مهم، شامل اهمیت و ضرورت مبارزه، زمینه‌ها و بسترهای ظهور و بروز، الزامات، راهکارها، اهداف و آثار و نتایج مبارزه با فساد اقتصادی است و بدون نظم خاصی به راهکارهایی هم اشاره شده است.

- مقاله «بازشناسی علل، زمینه‌ها، پیامدها و راهکارهای مقابله با فساد اقتصادی از منظر مقام معظم رهبری با تأکید بر امنیت ملی» (صیدی، ۱۳۹۷): این پژوهش از تحلیل محتوای کیفی و سازمان‌دهی تحلیل از رهیافت استقرایی مبتنی بر بررسی و استنتاج مفاهیم بهره گرفته است. نتایج پژوهش نشان داده که مقابله جدی با فساد اقتصادی در ابعاد پنج‌گانه ارتقای مؤلفه‌های افزایش امنیت ملی، ارتقاء سطح امنیت عمومی و اقتصادی جامعه و تقویت کارایی، کارآمدی و سلامت نظام، به‌طور مستقیم به تحکیم و تثبیت امنیت ملی پایدار کشور منجر خواهد شد. این امر به معنای تقویت ساختارهای داخلی و خارجی کشور برای مقابله با تهدیدات مختلف، از جمله تهدیدات اقتصادی، سیاسی و اجتماعی است. همچنین، ایجاد محیطی امن و پایدار موجب رشد و شکوفایی اقتصادی، جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی و در نتیجه ارتقاء سطح رفاه عمومی می‌شود. همچنین، افزایش کارآمدی نهادهای دولتی و غیردولتی در مدیریت منابع و کاهش فساد، در کنار ارتقاء ظرفیت‌های دفاعی و امنیتی کشور، از مهم‌ترین عوامل در تحقق امنیت ملی پایدار محسوب می‌شود. این پژوهش از نظم و دسته‌بندی خوبی بهره نبرده است؛ ابتدا شاخص‌های مبارزه با فساد

اقتصادی را از منویات آیت‌الله خامنه‌ای مطرح و سپس پنج رویکرد برای مبارزه با این شاخص‌ها مطرح کرده است.

- «عوامل مؤثر بر فساد اداری در سازمان‌های دولتی جمهوری اسلامی ایران» (زرندی و همکاران، ۱۳۹۶). در این پژوهش سعی شده علل و عوامل مؤثر در شکل‌گیری و گسترش فساد اداری، برای مقابله با این پدیده مورد بررسی و مذاقه علمی قرار گیرد و با ترکیب کمی نتایج پژوهش‌های انجام‌شده در حوزه فساد اداری در سازمان‌های جمهوری اسلامی ایران و با استفاده از روش فرا تحلیل و نرم‌افزار جامع فرا تحلیل، نتیجه فرا تحلیل در سه دسته کلی‌تر (محیطی، درون‌سازمانی و فردی) تقسیم‌بندی گردد. نکته قابل‌توجه این است که دامنه آماری ایشان محدود به پایان‌نامه‌ها و مقالات موجود در دانشگاه‌های دولتی شناخته‌شده در تهران است.
- «بررسی فساد اداری از دیدگاه قرآن و احادیث» (اکبرنژاد و همکاران، ۱۳۹۲). این پژوهش با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی بر مبنای آیات قرآن و احادیث به بررسی مسئله فساد پرداخته است. نتایج پژوهش نشان داده است که اسلام یک دیدگاه همه‌جانبه و سامانمند به زمینه‌ها و راهکارهای مبارزه با فساد اداری دارد.
- «راهکارهای مبارزه با فساد اداری بر اساس ارزش‌های اسلامی» (حسینی و همکاران، ۱۳۹۱). پژوهش با بهره‌گیری از روش استنباطی و رعایت اصل احتیاط به عوامل گلوگاهی فساد پرداخته است. نتایج پژوهش نشان داده که راهکارهای مبارزه با فساد اداری در سه دسته تقسیم می‌گردد: نخست، راهکارهای مربوط به وضعیت فرهنگی و هنجارهای حاکم؛ دوم، راهکارهای مربوط به حاکمان و صاحبان قدرت؛ سوم، راهکارهای مربوط به نظام اداری سالم و کارآمد.

۲. ادبیات تحقیق

۲-۱. تعریف مفاهیم

۲-۱-۱. فساد

فساد، پاداشی نامشروع برای نقض وظیفه است که به صورت‌های مختلفی چون انحراف، اعمال قدرت شخصی و سوءاستفاده از موقعیت شغلی بروز می‌کند. ریشه این واژه در لاتین و به معنای «شکستن» است؛ بنابراین، در فساد، هنجار، قانون یا مقررات نقض می‌شوند. فساد، تبدیل روابط اجتماعی به مبادلات سودجویانه و تبعیض‌آمیز است که در آن، اهداف عمومی فدای اهداف خصوصی می‌شوند و ارزش‌هایی مانند قانون‌مداری، امانت‌داری و صداقت، جای خود را به منافع محدودی همچون پول، مقام و نفوذ می‌دهند. این تحقیق، بر فساد اقتصادی، مالی و اداری تمرکز دارد. تعاریف علمی دقیقی از فساد اقتصادی به ندرت یافت می‌شود و اکثر تعاریف موجود، جنبه‌های بخشی از آن را پوشش می‌دهند و ترکیبی از ابعاد اقتصادی، اداری و سیاسی هستند. (عزتی و کریمی گلنار، ۱۳۹۳: ۵۹).

۲-۱-۲. فساد اقتصادی

فساد اقتصادی به تمامی رفتارها و سوءرفتارهایی اطلاق می‌شود که منجر به اختلال در نظم اقتصادی یا عملکرد بهینه مراکز اقتصادی در سطوح مختلف می‌گردد. این اختلالات می‌توانند از تأثیرات منفی در واحدهای کوچک اقتصادی شروع شوند و در نهایت به بحران‌هایی در سطح کلان و اقتصاد ملی منجر شوند؛ به عبارت دیگر، فساد اقتصادی نه تنها عملکرد نهادها و واحدهای اقتصادی را مختل می‌کند بلکه به‌طور گسترده‌ای به سلامت و پایداری اقتصاد کشور آسیب می‌زند. (دوگراف و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۴).

۲-۱-۳. فساد اقتصادی و مالی

با وجود این که ممکن است تمامی انواع فسادها از سوی زمامداران به وقوع بپیوندند و این امر به عنوان یک ویژگی مشترک در تعریف و دسته‌بندی این نوع فسادها محسوب شود، فساد اقتصادی و مالی به هر شکل سوءاستفاده در این حوزه اطلاق می‌شود. این شامل مواردی همچون اختلاس، پول‌شویی، رشوه‌خواری، ربا و... می‌باشد. به نظر می‌رسد که بسیاری از علل این نوع فساد مشابه عوامل مؤثر در فساد اداری و سیاسی باشند. در کشورهای غربی، فساد اقتصادی به معنای استفاده از منابع مالی عمومی به نفع شخصی تعریف شده است. علاوه بر این، هر گونه سوءاستفاده غیرقانونی از اختیارات و قدرت به منظور بهره‌برداری از امکانات مالی، به عنوان فساد مالی تلقی می‌شود (قطبی، ۱۳۹۴). در سال‌های اخیر، آنچه به عنوان فساد اقتصادی

یا مالی شناخته شده، شامل انواع مختلف فساد، از جمله اداری، سیاسی و اقتصادی به معنای خاص می‌باشد. (همدمی خطبه‌سرا، ۱۳۸۷: ۳۵).

در این پژوهش، منظور از فساد اقتصادی شامل هر دو نوع فساد اقتصادی و اداری است. فساد اقتصادی یا مالی به مجموعه‌ای از جرائمی اطلاق می‌شود که افراد به منظور دستیابی به منافع اقتصادی مرتکب می‌شوند. این جرائم شامل رشوه و ارتشاء، اختلاس، تبانی، سوءاستفاده از موقعیت یا مقام اداری و سیاسی، بهره‌برداری غیرقانونی از منابع عمومی، انحراف از این منابع به سمت تخصیص‌های غیرقانونی، آشنابازی، تقلب در معاملات، پول‌شویی و قاچاق می‌باشد.

۲-۱-۴. فساد اداری

«فساد اداری» به عنوان ابزاری نامشروع برای پاسخگویی به تقاضاهای نامناسب از نظام اداری تعریف می‌شود (حبیبی، ۱۳۷۵: ۱۵) و به سوءاستفاده نظام‌مند از منابع عمومی توسط کارمندان دولت اشاره دارد. این نوع فساد می‌تواند از طریق افزایش نابرابری‌ها و اختلال در بهره‌وری، مشروعیت و ثبات نظام‌های سیاسی را تهدید کند. دلایل متعددی می‌توانند به بروز فساد اداری کمک کنند، از جمله ماهیت و ضعف ساختار دولت، پرداخت دستمزدهای پایین به کارکنان بخش دولتی، عوامل فرهنگی، ساختارهای سازمانی متمرکز و عوامل خارجی. در این راستا، اصلاحات اداری و برنامه‌ریزی شده به منظور بهبود دیوان‌سالاری‌های دولتی می‌تواند به افزایش کارایی و اثربخشی خدمات عمومی کمک کند (ترنر و هیوم، ۱۳۸۴: ۱۵). در این پژوهش، اقداماتی که فساد اداری محسوب می‌شوند، آنهایی هستند که از استفاده نادرست از قدرت و توان سازمان‌های دولتی یا وابسته به دولت برای دستیابی به منافع مالی فردی یا گروهی ناشی می‌گردند.

۳. فساد از دیدگاه اسلام

در تعالیم ریشه‌دار اسلامی که بر عدالت و امانت‌داری استوار است، هرگونه سوءاستفاده از قدرت، جایگاه و ثروت، به‌منزله فسادی است که نه‌تنها ساختار جامعه را متزلزل می‌کند، بلکه فرد را نیز از مسیر انسانیت و تقوا دور می‌سازد. بر این اساس، رسول خدا (ص) فرموده‌اند: «هیچ‌کس نمی‌تواند بر ده نفر یا بیشتر ریاست کند، مگر اینکه در روز قیامت او را با دستانی که به گردنش بسته شده می‌آورند؛ در صورتی

که اگر فردی نیکوکار باشد، او را آزاد می‌کنند و اگر بدکار باشد، زنجیرش افزوده می‌شود» (طوسی، ۱۳۹۴، ج ۱: ۲۶۴). این آموزه‌ها به روشنی بیان می‌دارد که «مسیء»، یعنی فردی که به فساد و تباهی روی می‌آورد، در حقیقت به نقض عهد با خداوند و جامعه پرداخته، عواقب وخیمی را برای خود رقم می‌زند. آیات ذیل نمونه‌هایی از این تأکیدات هستند که بر اهمیت رعایت حقوق مردم و پرهیز از هرگونه فساد و تباهی دلالت دارند.

- «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ...» (ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به پیمان‌ها وفا کنید...) (مائده/ ۱)

- «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ...» (و اموال یکدیگر را به باطل نخورید...) (بقره/ ۱۸۸)

اهمیت رعایت حقوق مردم و دوری از فساد در نظام اسلامی را در این متن می‌توان مشاهده کرد. اسلام بر رعایت حدود الهی و حقوق مردم تأکید دارد و خواستار درستکاری و امانت‌داری کارگزاران حکومت است. پیامدهای ایجاد و گسترش فساد اقتصادی را می‌توان به شرح زیر خلاصه کرد:

۱. انسان در معرض لغزش و انحراف قرار دارد.

۲. در زندگی مدیران و مسئولان نظام اسلامی، مراقبت در مصرف اموال عمومی جایگاه ویژه‌ای دارد.

۳. فساد اداری موجب خسران دنیا، کیفر قضایی و عقوبت اخروی می‌شود.

۴. با تضعیف نظام سیاسی، تخریب سامانه اقتصادی و ترویج انحرافات اخلاقی، عدالت اقتصادی زایل می‌شود.

۵. فرهنگ جامعه دگرگون می‌شود و حکومت اسلامی در معرض فروپاشی و نفوذ بیگانگان قرار می‌گیرد.

در این زمینه، لازم است حسابرسی از اموال مسئولان در دستور کار نظام اسلامی قرار گیرد و برخورد با متخلفان بدون ملاحظه انجام شود.

۴. روش و رویکرد تحقیق

تحقیق پیش رو با استفاده از تحلیل کیفی و نرم‌افزار «حدیث ولایت» گردآوری شده است. ابتدا سخنان آیت‌الله خامنه‌ای درباره مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی

از نرم‌افزار حدیث ولایت استخراج، سپس از میان بیانات، سخنان و مکتوبات، مواردی که با آیات قرآن کریم هم‌خوانی داشتند، جداسازی شده است و با هدف نظم ذهنی خواننده، با دسته‌بندی منطقی و منظم، مؤلفه‌های مبارزه با فساد اداری و اقتصادی محور قرار گرفته است. تکیه بر اندیشه‌های آیت‌الله خامنه‌ای، به ارائه راهکارهای بیشتر با نظم بهتر کمک کرده است.

۵. مؤلفه‌های مبارزه با فساد اقتصادی

در این پژوهش، به فساد اقتصادی به معنای اخص آن، یعنی «فساد اقتصادی در ادارات» و ارائه راهکارهای جزئی و کلی در کنار یکدیگر پرداخته شده است، زیرا مبارزه با سرشاخه‌ها همراه با مبارزه با زیرشاخه‌ها و جزئیات، رویکردی سنجیده‌تر و عاقلانه‌تر به شمار می‌آید.

بنابراین، مؤلفه‌های یافته‌شده به دو دسته کلی تقسیم شده‌اند: (۱) مؤلفه‌های درون‌سازمانی، شامل مؤلفه‌هایی که در سازمان موردنظر برای مبارزه با فساد اداری-اقتصادی انجام می‌گردد و بیشتر به مسئولیت فردی مربوط می‌شود؛ (۲) مؤلفه‌های برون‌سازمانی که مختص مسئولان و کنترل و اعمال نیرو برای مبارزه با فساد اداری-اقتصادی است.

۵-۱. مؤلفه‌های درون‌سازمانی

۵-۱-۱. داشتن روح دینی و احساس تکلیف

خداوند در آیه ۱۱۶ سوره هود، اصلاح و پاک کردن زمین از فساد انسان‌ها را مسئولیت عقلانی و وظیفه‌ای دینی برمی‌شمارد و می‌فرماید: «فَلَوْ لَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ» (در گذشته‌ها، چرا افرادی بودند که علم و قدرت داشتند اما نتوانستند از فساد در جامعه جلوگیری کنند؟ جز گروه کوچکی از افرادی که نجات پیدا کردند، بقیه تسلیم ستمگران شدند. این ستمگران به مال و مقام خود وابسته و در آن دچار مستی و خودبزرگ‌بینی شدند. در حقیقت، آن‌ها افرادی بودند که مرتکب گناه و جرم شدند) (هود/ ۱۱۶). ضرورت داشتن این روح دینی به‌خوبی در سخنان آیت‌الله خامنه‌ای مطرح شده است: «مبارزه با استبداد، با فساد، با وابستگی...؛ خدای متعال انسان‌ها را به این چیزها امر کرده است. اگر روح

دینی باشد، این عوامل به صورت فراگیر در میان همه اقشار مردم، آن هم به صورت عمیق، به وجود می‌آید. لذا این انقلاب تمام‌شدنی نبود و نیست... اگر عامل دینی نباشد، چند صباحی حرکتی می‌شود... چون یک رهبر الهی و معنوی مثل آن بزرگوار، آن انسان بزرگ، امام راحل عظیم‌الشان، در میان آن‌ها نبود، حتی استعداد‌های معمولی هم برای حرکت در مبارزه با فساد و استبداد و بدبختی‌های دیگر یک ملت، شکوفا نشد» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۷۵/۱۰/۱۹).

۵-۱-۲. خودمراقبتی (تقوا)

در اهمیت این مقوله همین بس که جمع آدمیان جامعه‌ساز است و اگر آدمی تقوا پیشه نکند، جامعه‌ای را در گرداب می‌برد؛ بنابراین قرآن ضمن بیان این مطلب، راه فرار از وسوسه‌های شیطانی را که عامل هر فساد است ذکر می‌کند: «إِنَّ الَّذِينَ اتَّقَوْا إِذَا مَسَّهُمْ طَائِفٌ مِّنَ الشَّيْطَانِ تَذَكَّرُوا فَإِذَا هُم مُّبْصِرُونَ وَإِخْوَانُهُمْ يَمُدُّوهُمْ فِي الْغَيِّ ثُمَّ لَا يُقْصِرُونَ» (زمانی که پرهیزگاران با وسوسه‌های شیطان روبه‌رو می‌شوند، به یاد خدا و پاداش و کیفر او می‌افتند. این یاد خدا به آن‌ها کمک می‌کند تا راه درست را ببینند و ناگهان درک درستی از وضعیت خود پیدا می‌کنند؛ اما کسانی که پرهیزگار نیستند، توسط شیاطین به‌طور مداوم در گمراهی پیش می‌روند و هیچ توفقی ندارند.) (اعراف / ۲۰۱-۲۰۲).

آیت‌الله خامنه‌ای در تفسیر خود از این آیه می‌نویسند: «وقتی یک گروهی شیطان و شیطان صفت او را احاطه می‌کنند تا از راه به در ببرند و او را به فراموشی بیندازند، "ذکروا الله" فوراً به یاد خدا بیفتد انسان. یاد خدا یک چنین چیزی است» (خامنه‌ای، ۱۴۰۰: ۱۴). ایشان در دیدار با رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت نیز چنین گوشزد می‌کنند: «هر انسانی اگر مراقب خود نباشد، مستعد فساد است. تقوا به معنای مراقبت از خود برای جلوگیری از انحراف و فساد است و بدون آن، لغزش ممکن است رخ دهد؛ بنابراین، احتمال وجود فساد در جامعه طبیعی است» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۳/۶/۴).

۵-۱-۳. جرئت در مقابله با فساد

قرآن می‌فرماید: «وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْ لَا نَزَّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يَنْظُرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشَىٰ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ

فَأُولَىٰ لَهُمْ / فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَ تَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ» (کسانی که ایمان آورده‌اند، از خدا می‌پرسند که چرا سوره‌ای درباره جهاد نازل نمی‌شود. وقتی سوره‌ای محکم و واضح نازل می‌گردد که به موضوع جنگ اشاره می‌کند، افرادی با ایمان ضعیف را می‌بینی که با حالتی ترسیده به تو نگاه می‌کنند، گویی در آستانه مرگ هستند. در واقع، برای آن‌ها مواجهه با این حقیقت سخت‌تر از مرگ است. پس ای کسانی که سست ایمان هستید! اگر از جهاد دوری کنید، چیزی جز فساد در جامعه و قطع پیوندهای خانوادگی از شما انتظار نمی‌رود.) (محمد/ ۲۰-۲۲). آیت‌الله خامنه‌ای همواره جرئت داشتن برای مقابله با فساد را امتیاز و ویژگی مهم مسئولان دانسته و فرموده‌اند: «مقابله با فساد خیلی کار سختی است. یک وقتی بنده گفتم که این اژدهای هفت‌سر فساد را به این آسانی نمی‌شود قلع‌و‌قمع کرد... بسیاری از مجموعه‌های قبلی هم حقیقتاً پاکیزه بودند، یعنی آلودگی نداشتند؛ اما بالاخره جرئت در مقابله با فساد یک امتیازی است که در شما هست» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۷/۶/۲؛ ۱۳۹۲: ۲۱۸؛ ۱۳۹۶: ۹۱؛ ۱۳۹۶: ۷۷۷؛ ۱۳۹۵، ۱۹۹). ایشان همچنین در دیدار اعضای هیئت دولت، به مناسبت هفته دولت، اظهار کرده‌اند: «اگر واقعاً موانعی وجود دارد، آن را هم شفاف با مردم در میان بگذارید...» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۶/۴)

۵-۱-۴. پرهیز از افراط و تفریط در مبارزه با فساد

در اسلام همواره به حد اعتدال سفارش شده است و آیاتی هم در این باره وجود دارد، از جمله: «وَ جَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَ مَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِثْلَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَ فِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيداً عَلَيْكُمْ وَ تَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَ آتُوا الزَّكَاةَ وَ اعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَىٰ وَ نِعْمَ النَّصِيرُ» (در راه خدا جهاد کنید و حق جهاد را هم با دشمنان دین و هم با دلمان، به خوبی انجام دهید. در تلاش برای رضای خدا به قدر توان خود کوشا باشید. او شما را برگزیده و به دین خود افتخار داده و بر شما مشقت‌های اضافی قرار نداده است، این دین اسلام، مانند آیین پدر شما ابراهیم (خلیل) است. خدا پیش از این شما را در کتاب‌های آسمانی و در قرآن، «مسلمان» نامیده تا این پیامبر بر شما و شما بر دیگران گواهی دهید، پس نماز را برپا دارید، زکات بدهید و به خدا و کتاب او پناه ببرید؛ زیرا او سرپرست و پادشاه شماست و

بهترین نگهبان و یاور شما محسوب می‌شود. (حج/ ۷۸). در این آیه به خوبی مطرح شده که نباید در مقام تکلیف دچار مشقت و رنج شد. بر مبنای این آیه در کتاب «سیاست از منظر حضرت آیت‌الله خامنه‌ای» آمده است: «در مبارزه با فساد، دو گرایش افراطی و تفریطی وجود دارد؛ برخی آن را بهانه‌ای سیاسی می‌دانند و برخی دیگر تصور می‌کنند که فساد همه‌جا را فراگرفته است، درحالی‌که مبارزه واقعی با فساد نیازمند شناسایی و کنترل نقاط فساد است...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۷۷۵).

۵-۱-۵. حساسیت مسئولان به فساد اطرافیان

بر اساس روایت قرآن کریم، حضرت یوسف (ع) پس از طرح نقشه خود به بازرسی اموال برادران خود پرداخت و برادرش بنیامین را طبق احکام مجازات کرد. «فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ أَخِيهِ كَذَلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ». (یوسف که مأمور پادشاه مصر بود، ابتدا به سؤال از بارهای آن‌ها و بعد از بار برادرش پیش از دیگر بارها پرداخت تا با این کار، مشربه که دربار برادرشان بود را از آن‌ها جدا کند. ما یوسف را به این تدبیر آموزش داده بودیم. این روش در آیین دنیا نبود، به‌جز اینکه خدا بخواهد و به یوسف این حکمت را بیاموزد، ما خدای جهانیان و هر کس را بخواهیم به مراتب بالاتر می‌رسانیم؛ و مردم بدانند که فوق هر دانشمند، دانشمندی دیگر وجود دارد که از او آگاه‌تر است.) (یوسف/ ۷۶). در این آیه، گویا حضرت یوسف در صدد جلوگیری از فساد بوده که در حال رخنه میان جامعه است. برادران حضرت یوسف با اینکه مرتکب گناهی شده بودند، خود را از فساد تبرئه می‌کردند؛ اما حضرت یوسف به امداد الهی فساد آن‌ها را برملا کرد.

بنابراین، پیامبران از فاسد شدن خاندان خود جلوگیری و در صورت وقوع فساد، اطرافیان‌شان را مجازات می‌کردند. آیت‌الله خامنه‌ای در این باره می‌نویسد: «باید از نفوذ میکروب فساد در خود و نزدیکان، چه فAMILI و چه اداری، جلوگیری کرد و در صورت مشاهده تخلف یا فساد، بدون ملاحظه برخورد کرد تا بتوان راه‌های طولانی مبارزه با فساد را پیمود...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۵۱).

۵-۲. مؤلفه‌های برون‌سازمانی

۵-۲-۱. حُسن عمل، جلب اعتماد مردم

قرآن کریم می‌فرماید: «الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (آن که مرگ و حیات را آفرید تا شما را بیازماید که کدام یک از شما بهتر عمل می‌کنید) (ملک/ ۶۷). این آیه به اصلی‌ترین هدف زندگی و مرگ در نظر اسلام اشاره دارد. به گفته این آیه، هدف از زندگی بر روی زمین آزمایش بشر است تا مشخص شود چه کسی بهترین اعمال را انجام می‌دهد؛ به عبارتی، زندگی فرصتی است برای انسان‌ها تا با استفاده از استعدادهای خود، نیکوکاری و اعمال صالح را در دنیا پیاده کنند و در آزمون الهی موفق شوند. مرگ نیز به عنوان یک مرحله طبیعی در چرخه زندگی، نه پایان بلکه انتقال به مرحله‌ای جدید برای محاسبه اعمال و نتیجه‌گیری در ارتباط با عملکرد انسان‌ها در زندگی است؛ بنابراین، فلسفه مرگ و زندگی به عنوان یک آزمایش بزرگ الهی در نظر گرفته می‌شود که در آن کارنامه اعمال هر فرد مورد بررسی قرار می‌گیرد، این مفهوم می‌تواند به ما یادآوری کند که زندگی نه تنها برای لذت و آسایش بلکه برای رشد معنوی و پیشرفت در اعمال نیکو نیز باید مدنظر قرار گیرد. همچنین در آیات «إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لِّهَا لِنَبْلُوَهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (ما آنچه را روی زمین است زینت آن قرار دادیم تا آن‌ها را بیازماییم که کدامینشان بهتر عمل می‌کنند) (کهف/ ۷) و «هُوَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فِي سِتَّةِ أَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَاءِ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» (آیه «او کسی است که آسمان‌ها و زمین را در شش روز آفرید؛ و عرش او بر آب قرار داشت؛ [به خاطر این آفرید] تا شما را بیازماید که کدام یک عملتان بهتر است» به معنای این است که خداوند آفرینش جهان را به منظور آزمودن انسان‌ها انجام داده است. مدت زمان نهفته در این آفرینش یک نشانه از قدرت و حکمت الهی است و هدف از آن تشخیص و سنجش اعمال بشر است. این آیه به ما یادآوری می‌کند که زندگی یک آزمون است و انسان‌ها باید در تلاش باشند تا بهترین اعمال را انجام دهند و از فرصت‌های داده شده بهره‌برداری کنند.) (هود، ۷) اشاره شده است به حکمت آفرینش آسمان و زمین و امکانات آن‌ها و قرار دادن آن‌ها در اختیار انسان برای اینکه مشخص شود چه کسی بهترین کار را انجام می‌دهد.

به این ترتیب، نه تنها حیات و ممات و آنچه بر روی زمین است، بلکه آسمان‌ها و زمین و در یک کلام، فلسفه آفرینش جهان هستی در این است که مشخص شود

چه کسی بهترین کار را انجام می‌دهد. در واقع جهان آفرینش، آزمایشگاه بزرگی است برای تشخیص پیشگامان صعود به قلّه «أحسن الأعمال». رسیدن به این قلّه مسئله بسیار مهمی است که در این آیه نورانی در کنار درخواست رسیدن به بهترین نیت‌ها، از خدا می‌خواهیم. نکته دوم این است که حسن عمل همانند حسن نیت دارای مراتب و درجات است.

و نکته سوم این مسئله است که مراتب حسن عمل را چه چیزی تعیین می‌کند؟ معیار شناخت «أحسن الأعمال» چیست؟ در روایتی از امام صادق علیه‌السلام در تفسیر آیه «لِيَبْلُوكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا» که در دو سوره کهف و هود تکرار شده، آمده است: «أيسر یعنی أكثرکم عملاً و لكن أصوبکم عملاً و إنما الإصَابَةُ خَشِيَّةُ اللَّهِ تَعَالَى وَ النَّيَّةُ الصَّادِقَةُ الْحَسَنَةُ» (مقصود این نیست که کدام‌یک بیشتر عمل می‌کنید، بلکه مقصود این است که کدامتان درست‌تر عمل می‌کنید و درستی عمل همان ترس از خداست و داشتن نیت صادق و خوب). پس خوبی عمل به کمیت و حجم آن نیست تا کسی که مثلاً بیشتر نماز می‌خواند یا بیشتر روزه می‌گیرد، «أحسن الأعمال» باشد؛ بلکه معیار در تشخیص حسن کار، درستی و کیفیت آن است و کاری درست و از کیفیت بهتری برخوردار است که ناشی از خشیت الهی و همراه با نیت راست و نیکو باشد (محمدی ری‌شهری، ۱۳۹۳/۱۱/۲۷). به دلیل جایگاه ویژه این موضوع، آیت‌الله خامنه‌ای این نکته را در مناسبت‌های مختلف به مسئولان گوشزد کرده‌اند. برای مثال در بخشی از سخنرانی خود هنگام بیعت با وزیر آموزش و پرورش در سال ۶۸ فرموده‌اند: «بخش‌های اداری و دولتی باید به حسن عمل، جلب اعتماد مردم و ارائه خدمات مخلصانه به مردم، بر کیفیت کارشان بیفزایند» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۸/۳/۲۶) و در مناسبت دیگری می‌فرمایند: «مسئولان باید به‌طور عملی با فساد اقتصادی مبارزه کنند و تلاش کنند تا مشکلات اقتصادی را برطرف کنند...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۴، ج ۴: ۶۶؛ خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۷/۳۰)

۵-۲-۱. واگذاری مسئولیت مبارزه با فساد به افراد مطمئن

برای تعمیم عدالت اجتماعی و جلوگیری از ظلم و فساد، پایان دادن به کشمکش‌ها و منازعات، اجرای صحیح قوانین و نظارت دقیق بر دستگاه‌های اجرایی و آشنا ساختن مسئولان رده‌های مختلف به وظایف خویش، وجود یک نیروی مقتدر قضایی با

پشتوانه کافی برای اجرای احکام لازم و ضروری است. به همین دلیل، به مضمون آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ» (انفال / ۲۴) دین حیات و زندگی واقعی انسان‌هاست و در اسلام اهمیت فوق‌العاده‌ای برای این مسئله قائل شده و برای اصل، ریشه و همچنین شاخ و برگ آن، دستورات و مقررات فراوانی وضع کرده است. در آیات متعددی از قرآن به این موضوع اشاره شده است. از جمله:

(۱) پیامبر اکرم (ص) را مخاطب ساخته، می‌فرماید: «إِنَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِتَحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ بِمَا أَرَاكَ اللَّهُ وَ لَا تَكُنَ لِلْخَائِنِينَ خَصِيمًا» (این آیه بیان می‌کند که ما این کتاب را به حق بر تو نازل کردیم تا بر اساس آنچه خداوند به تو آموخته است، در میان مردم قضاوت کنی. همچنین، هشدار می‌دهد که نباید از خائنان حمایت کنی. این آیه به اهمیت عدالت و صداقت در قضاوت اشاره دارد و تأکید می‌کند که وظیفه پیامبر بر پایه آگاهی و دانش است.) (نساء / ۱۰۵).

(۲) درباره داوری میان غیرمسلمان‌ها نیز می‌فرماید: «وَ إِنْ حَكَمْتَ فَاحْكُم بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ، إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ» (و اگر در میان آن‌ها داوری کنی، با عدالت داوری کن که خدا عادلان را دوست دارد) (مائده / ۴۲).

(۳) خطاب به همه مؤمنان می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تُؤَدُّوا الْأَمَانَاتِ إِلَىٰ أَهْلِهَا وَ إِذَا حَكَمْتُمْ بَيْنَ النَّاسِ أَنْ تَحْكُمُوا بِالْعَدْلِ، إِنَّ اللَّهَ نِعْمًا يَعْظَمُكُمْ بِهِ، إِنَّ اللَّهَ كَانَ سَمِيعًا بَصِيرًا» (خداوند به شما فرمان می‌دهد که امانت‌ها را به صاحبانش بدهید و هنگامی که میان مردم داوری می‌کنید، به عدالت داوری کنید. خداوند اندرزه‌های خوبی به شما می‌دهد؛ خداوند شنوا و بیناست) (نساء / ۵۸).

بنابراین، هیچ‌چیز نمی‌تواند، در جامعه اسلامی حق و عدالت را بر هم بزند. باید شهادت‌ها درباره دوست و دشمن عادلانه باشد و داوری‌ها و قضاوت‌ها بر محور عدالت دور بزند و نزدیک‌ترین و دورترین افراد در آن یکسان باشند. به همین منظور در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای به کرات اشاراتی را در این مورد می‌بینیم که در ذیل به یک نمونه اشاره شده است:

«در تمام دنیا، قوه قضائیه ملاک و معیار سلامت جامعه است. اگر قوه قضائیه‌ای سالم و دقیق و عامل به عدل و انصاف و مقررات اسلامی وجود داشته باشد، به‌مرور تمام دستگاه‌های کشور و جامعه اسلامی اصلاح خواهند شد. ممکن نیست کشوری به

سلامت کامل اجتماعی برسد، مگر آنکه دستگاه‌های قضایی سالم و بی‌عیب به وجود آید. اگر دستگاه قضایی سالم نباشد، دستگاه‌های دیگر هم به تدریج به فساد خواهند گرایید» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۶۸/۴/۷).

۵-۲-۳. برخورد جدی و بدون مسامحه مدیران و مسئولان با فساد

برای برخورد با کسانی که در پی فساد در روی زمین هستند، در قرآن شدیدترین مجازات‌ها بیان می‌شود: «إِنَّمَا جَزَاءُ الَّذِينَ يُحَارِبُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَسْعَوْنَ فِي الْأَرْضِ فَسَادًا أَنْ يُقَتَّلُوا أَوْ يُصَلَّبُوا أَوْ تُقَطَّعَ أَيْدِيهِمْ وَأَرْجُلُهُمْ مِنْ خِلَافٍ أَوْ يُنْفَوْا مِنَ الْأَرْضِ» (مائده/۳۳). مجازات کسانی که با خدا و رسولش محاربه می‌کنند و در پی فساد در روی زمین هستند، این است که یا باید با شمشیر کشته شوند یا به دار آویخته شوند یا دست و پای آنان قطع شود یا از سرزمین خود تبعید شوند. با توجه به صراحت این آیه، آیت‌الله خامنه‌ای خواستار مبارزه جدی مدیران و مسئولان با عاملان فساد شده‌اند: «مبارزه با فساد برای مسئولان ضروری است، زیرا فساد مانند زخمی واگیردار منابع را هدر داده و مانع پیشرفت می‌شود...» (خامنه‌ای، ۱۳۹۸: ۷۷۴)

۵-۲-۴. توجه به فاسد نبودن مجریان مبارزه با فساد

نخستین گام برای مواجهه با مفسدان و دیگر منحرفان، شناخت آنان است. از نگاه قرآن، بسیاری از مفسدان بزرگ با ظاهری آراسته خود را «اصلاح‌گر» معرفی می‌کنند. آنان با داعیه اصلاح‌گری، زمین را به فساد می‌کشند و تأکید می‌کنند که برنامه‌ای جز اصلاح ندارند: «وَ إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ» (بقره ۱۱) «أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ» (و هنگامی که به آن‌ها گفته شود در روی زمین فساد نکنید، می‌گویند ما فقط اصلاح‌کننده‌ایم. ولی اینان مفسدانی هستند که برنامه‌ای جز فساد ندارند، ولی خودشان هم نمی‌فهمند) (بقره، ۱۱-۱۲). گویا طرح و برنامه‌های آن‌ها برای تباهی به‌گونه‌ای است که گاه خودشان نیز گمان می‌کنند این برنامه‌ها مفید و سازنده و اصلاح‌گرند! بنابراین باید مجریان مبارزه با فساد، خود فاسد نباشند؛ چنانکه آیت‌الله خامنه‌ای نیز توصیه کرده‌اند: «کار مبارزه با فساد را چه در دولت و چه در قوه قضائیه به افراد مطمئن و برخوردار از سلامت و امانت بسپارید. دستی که می‌خواهد با ناپاکی دریفتد، باید

خود پاک باشد و کسانی که می‌خواهند در راه اصلاح عمل کنند، باید خود برخوردار از سلاح باشند» (خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۸۰/۲/۱۰).

۵-۲-۵. عادلانه بودن مجازات و تشویق صالحان

«يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ لِلَّهِ شُهَدَاءَ بِالْقِسْطِ وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاَنُ قَوْمٍ عَلَىٰ آلَا تَعْدِلُوا، اَعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ»؛ «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! برای خدا به داد برخیزید [و] به عدالت شهادت دهید و البته نباید دشمنی گروهی شما را بر آن دارد که عدالت نکنید. عدالت کنید که آن به تقوا نزدیک‌تر است و از خدا پروا دارید که خدا به آنچه انجام می‌دهد، آگاه است» (مائده/۸).

«فَاسْتَجَابَ لَهُمْ رَبُّهُمْ أَنِّي لَا أُضِيعُ عَمَلَ عَامِلٍ مِنْكُمْ مِنْ ذَكَرٍ أَوْ أُنْثَىٰ بَعْضُكُمْ مِنْ بَعْضٍ فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَآخَرُ جُؤا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُوذُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ» (پس پروردگارشان دعای آنان را اجابت کرد [که] یقیناً من عمل هیچ عمل‌کننده‌ای از شما را از مرد یا زن که همه از یکدیگرند تباه نمی‌کنم؛ پس کسانی که [برای خدا] هجرت کردند و از خانه‌هایشان رانده شدند و در راه من آزار دیدند و جنگیدند و کشته شدند، قطعاً بدی‌هایشان را محو خواهم کرد و آنان را به بهشت‌هایی که از زیر [درختان] آن، نهرها جاری است، وارد می‌کنم [که] پاداشی است از سوی خدا و خداست که پاداش نیکو نزد اوست) (آل‌عمران/۱۹۵). با توجه به این آیات، رهبر انقلاب در فرمان هشت ماده‌ای به سران قوا درباره مبارزه با مفاسد اقتصادی، در بند چهارم، به دقیق و ظریف بودن عدالت در مجازات و تشویق‌ها اشاره می‌کند: «ضربه عدالت باید قاطع، ولی در عین حال دقیق و ظریف باشد» (خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۸۰/۲۰/۱۰).

۶-۲-۵. آشکارسازی آثار مبارزه با فساد

خداوند فایده تقوا، صلاح و اصلاح را نزول برکات از زمین و آسمان می‌شمارد: «وَأَنَّ أَهْلَ الْقُرَىٰ آمَنُوا وَاتَّقُوا لَفَتَحْنَا عَلَيْهِم بَرَكَاتٍ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ كَذَّبُوا فَأَخَذْنَاهُمْ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ» (و چنانچه مردم شهرها همه ایمان آورده و پرهیزکار می‌شدند، همانا ما درهای برکاتی از آسمان و زمین را بر روی آن‌ها می‌گشودیم، ولی

چون آیات و پیامبران ما را تکذیب کردند، ما نیز آنان را سخت به کیفر کردار زشتشان رسانیدیم) (اعراف/۹۶). محبوبیت در افکار عمومی، فایده دیگر اصلاح همراه با ایمان است: «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَيَجْعَلُ لَهُمُ الرَّحْمَنُ وُدًّا» همانا آنان که به خدا ایمان آوردند و نیکوکار شدند، خدای رحمان آن‌ها را [در نظر مردم و حق] محبوب می‌گرداند (مریم/۹۶). بر اساس آیه «إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَئِكَ هُمْ خَيْرُ الْبَرِيَّةِ» (مسلماً کسانی که ایمان آورده و کارهای شایسته انجام داده‌اند، اینان‌اند که بهترین مخلوقات‌اند) (بینه/۷)، خروج از ظلمت‌ها و تاریکی‌ها و رسیدن به نور هدایت دیگر فایده اصلاح‌گری و عمل صالح است و انجام‌دهندگان کار نیک و اصلاح‌گران بهترین مردم (خیرالبریّه) معرفی می‌شوند. در راستای همین امر، به مسئولان توصیه می‌کنند: «که حساب‌ها را جوری تنظیم کنند و برنامه‌ها را جوری تدبیر کنند که جوانان کشور ما بتوانند مزه شیرین مبارزه با فساد و تلاش برای خدمت‌رسانی را بچشند و حقیقتاً احساس کنند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۶: ۲۷۸).

۲-۷. وحدت مسئولان با یکدیگر در مبارزه با فساد

کلام خدا اهمیت یکپارچگی و وحدت را مشخص کرده و این یکپارچگی را نعمتی جهت هدایت خوانده است: «وَ اعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَ لَا تَفَرَّقُوا وَ اذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً فَأَلَّفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَ كُنْتُمْ عَلَى شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْجَذَكُمْ مِنْهَا. كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ» (همگی به ریسمان خدا [= قرآن و اسلام و هرگونه وسیله وحدت] چنگ زنید و پراکنده نشوید! و نعمت [بزرگ] خدا را بر خود به یاد آرید که چگونه دشمن یکدیگر بودید و او میان دل‌های شما، الفت ایجاد کرد و به برکت نعمت او برادر شدید و شما بر لب حفره‌ای از آتش بودید، خدا شما را از آن نجات داد؛ این چنین خداوند آیات خود را برای شما آشکار می‌سازد؛ شاید پذیرای هدایت شوید) (آل عمران/۱۰۳). این هدایت در تضاد با فساد است؛ بنابراین رهبر انقلاب در دیدار مسئولان نظام و سفیران کشورهای اسلامی فرموده‌اند: «مشکل اصلی امروز تفرقه در امت اسلام است. با وجود تنوع عقاید و مذاهب، نباید این تفاوت‌ها مانع اتحاد شوند. اتحاد می‌تواند مشکلات دنیای اسلام را بهبود بخشد و خیرات بیشتری برای کشورهای اسلامی به ارمغان آورد.» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۴۰۲/۲/۲) و در کتاب دشمن‌شناسی اشاره کرده‌اند: «مبارزه با

فساد یک جهاد واقعی و البته کار بسیار دشواری است. اگر این جهاد بزرگ بخواهد موفق شود و پیش برود که ان‌شاءالله به فضل الهی و به پشتیبانی شما مردم، این کار خواهد شد، یک شرط مهم و اصلی آن این است که همه مسئولان کشور با یکدیگر همدل و شریک باشند» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵: ۳۵۳؛ بیانات: ۱۳۸۰/۱۱/۳).

۵-۲-۸. پوشش اطلاعاتی وزارت اطلاعات

دوستی نکردن با دشمنان خدا تا جایی اهمیت دارد که در نخستین آیه سوره ممتحنه آمده است: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تَلْقَوْنَ إِلَيْهِمْ بِالْمُودَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِمْ بِالْمُودَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ» (ای مؤمنان! با دشمنان من و دشمنان خودتان دوست نشوید و مدیریت خودتان را به دست آن‌ها نسپارید. شما مخفیانه با آنان طرح دوستی می‌ریزید و می‌خواهید با آنان سازش کنید. مگر نمی‌بینید که با اعتقادات شما و با قرآن سر سازش ندارند؟ مگر همین‌ها نبودند که پیامبر و رهبرتان و خودتان را از شهر و دیارتان بیرون کردند؟ فقط به خاطر ایمانتان. اگر واقعاً به خاطر من و رضایت من مبارزه می‌کنید، با دشمنان سازش نکنید و دوست نشوید. شما مخفیانه به آن‌ها ابراز مودت می‌کنید، در صورتی که من هم به مخفی‌کاری‌هایتان آگاهم، هم به کارهای آشکارتان. بدانید هر کس از شما با دشمنان سازش کند و طرح دوستی بریزد، قطعاً به بیراهه رفته و راه راست را گم کرده است) (ممتحنه/۱). با توجه به محتوای این آیه و امکان رفاقت پنهانی با دشمنان، لازم است سازمان اطلاعات دقت کافی داشته باشد تا از عواقب این دوستی‌ها جلوگیری گردد. بر این اساس، رهبر فرزانه ایران، این مأموریت را به وزارت اطلاعات تفویض کرده‌اند: «وزارت اطلاعات موظف است در چهارچوب وظایف قانونی خود نقاط آسیب‌پذیر در فعالیت‌های اقتصادی دولتی کلان مانند معاملات و قراردادهای خارجی و سرمایه‌گذاری‌های بزرگ طرح‌های ملی و نیز مراکز مهم تصمیم‌گیری اقتصادی و پولی کشور را پوشش اطلاعاتی دهد و به دولت و دستگاه‌های قضایی در تحقق سلامت اقتصادی یاری رساند و به‌طور منظم به رئیس‌جمهور گزارش دهد» (خامنه‌ای، مکتوبات، ۱۳۸۰/۲۰/۱۰).

۹-۲-۵. مبارزه با فقر و فساد و تبعیض

کارگزاران و حاکمان جامعه باید امور اقتصادی مردم را اصلاح کنند؛ چنان که طبق فرمایش قرآن، این امر از مهم‌ترین رسالت‌های شعیب (ع) پس از دعوت به توحید بود: «وَإِلَىٰ مَدْيَنَ أَخَاهُمْ شُعَيْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ قَدْ جَاءَتْكُمْ بَيِّنَةٌ مِنْ رَبِّكُمْ فَأَوْفُوا الْكَيْلَ وَالْمِيزَانَ وَ لَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ بَعْدَ إِصْلَاحِهَا ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (هود ۸۵). اقتصاد مهم‌ترین عاملی است که جامعه انسانی را پایدار نگاه می‌دارد و خداوند آن را مایهٔ قوام جامعه قرار داده است. نقش ثروت در زندگی فردی و اجتماعی، همچون نقش آب در زندگی جانداران است؛ یعنی همچنان که زندگی جانداران بدون آب ممکن نیست و حیات همه موجودات زنده به آن بسته است، در زندگی فردی و اجتماعی نیز حیات افراد به مال و ثروت بستگی دارد و بدون آن، ادامه حیات ممکن نیست. نیز همچنان که جریان یافتن خون در بدن، موجب حیات همه بافت‌های بدن شده و جسم انسان را شاداب نگه می‌دارد، جریان داشتن پول، ثروت و مواهب طبیعی در رگ‌های اجتماع، موجب زنده ماندن همه طبقات اجتماع و شاداب ماندن جامعه انسانی می‌شود. از این رو، قرآن کریم ثروت را عامل پایایی و قیام فرد و جامعه می‌داند: «وَ تَوَاتُوا السُّفَهَاءَ أَمْوَالِكُمُ الَّتِي جَعَلَ اللَّهُ لَكُمْ قِيَامًا...» (اموال خود را که خداوند وسیله قوام زندگی شما قرار داده به دست سفیهان نسپارید) (النساء / ۵). در این آیه «از آن رو که مال سبب قیام و استقلال است، آن را بنا بر اطلاق مسبب بر سبب برای مبالغه "قیام" نامیده است» (حقی بروسوی، ۱۴۲۱ ق. ج ۲: ۲۰۲). با توجه به این مقوله، رهبر معظم فرموده‌اند: «اینکه ما دو سه سال قبل گفتیم اصلاحات واقعی در کشور مبارزه با فقر و فساد و تبعیض است، هر روز که می‌گذرد اعتقاد بنده به این مسئله راسخ‌تر می‌شود. هیچ اصلاحی در کشور بدون پرداختن به این سه مقوله اساسی و بنیانی ممکن نیست صورت گیرد. این‌ها مادر همه اصلاحات است و باید بالاخره در کارها به این قضیه بپردازید» (خامنه‌ای، بیانات: ۱۳۸۱/۶/۴).

نتیجه‌گیری

از دیدگاه اسلام، حکومت، به‌عنوان بستر تعالی معنوی افراد، در برقراری عدالت اجتماعی نقشی اساسی دارد. با توجه به این امر، می‌توان به ماهیت فساد اداری و

اقتصادی پی برد. فساد در این موارد، اخلال در عملکرد بایسته نظام اداری و اقتصادی در مسیر جامعه اسلامی است که آن را از اهداف موردنظر بازمی‌دارد. بر اساس آیات قرآن کریم و در بیانات آیت‌الله خامنه‌ای، فساد اداری و اقتصادی پیامدها و آسیب‌های بسیاری دارد؛ بنابراین، بهتر است، قبل از هر عملی، از به وجود آمدن فساد اداری و اقتصادی پیشگیری کرد.

مؤلفه‌های متعددی برای مبارزه با فساد اداری و اقتصادی در قرآن مطرح شده است که مقام معظم رهبری در بیانات خود بارها بازگو کرده‌اند. مؤلفه‌های یافته‌شده در آغاز به دو دسته کلی زیر تقسیم شدند: (۱) مؤلفه‌های درون‌سازمانی، شامل مؤلفه‌هایی که در سازمان موردنظر برای مبارزه با فساد اداری- اقتصادی انجام می‌گردد و بیشتر به مسئولیت فردی مربوط می‌شود؛ (۲) مؤلفه‌های برون‌سازمانی که مختص مسئولان و کنترل و اعمال نیرو برای مبارزه با فساد اداری- اقتصادی است. در ادامه برای هر یک از این دو دسته این موارد برشمرده شد: داشتن روح دینی و احساس تکلیف، خود مراقبتی (تقوا)، جرئت در مقابله با فساد، پرهیز از افراط و تفریط در مبارزه با فساد، حساسیت مسئولان نسبت به فاسد شدن اطرافیان، مبارزه با فقر و فساد و تبعیض، حسن عمل، جلب اعتماد مردم، واگذاری مسئولیت مبارزه با فساد به افراد مطمئن، برخورد جدی و بدون مسامحه مدیران و مسئولان با فساد، فاسد نبودن مجریان مبارزه با فساد، عادلانه بودن مجازات و تشویق صالحان، آشکارسازی آثار مبارزه با فساد، وحدت مسئولان با یکدیگر در مبارزه با فساد و پوشش اطلاعاتی وزارت اطلاعات.

بنابراین، این نتیجه به دست آمد که فساد اداری و اقتصادی نه تنها یک چالش جدی برای جامعه، بلکه مانعی اساسی است در راستای تحقق کمال انسانی و تشکیل مدینه فاضله. قرآن کریم با نگاهی مدبرانه و عمیق به این موضوع، بر اهمیت مبارزه با فساد تأکید کرده است.

با توجه به این اهمیت، رهبر انقلاب، آیت‌الله خامنه‌ای برای مقابله با فساد اداری و اقتصادی رویکردی ساماندهی‌شده را معرفی کرده و راهکارهای قرآنی را ابزارهایی مؤثر برای جلوگیری از به وجود آمدن و رفع این معضل بزرگ دانسته‌اند. این راهکارها

نه تنها به مسئله فساد اشاره می‌کند، بلکه به اصول اخلاقی و انسانی نیز توجه نشان می‌دهد و می‌تواند پایه‌گذار جامعه‌ای سالم و پویا باشد.

اگر مردم و مسئولان به فرمان‌ها و راهکارهای قرآنی رهبر انقلاب عمل کنند، می‌توانند به تعالی معنوی دست یابند و به مرحله قرب الی‌الله و عدالت اجتماعی نائل شوند. در این صورت، جامعه اسلامی به آرمان‌های خود نزدیک‌تر شده، فضایی برای بروز خلاقیت‌ها و توانمندی‌های انسانی فراهم خواهد آورد. از این‌رو، ضرورت دارد که تمامی آحاد جامعه به این توصیه‌ها توجه و آن‌ها را در زندگی روزمره خود اجرا کنند تا به سمت ساخت اجتماعی عادلانه، با معنویت بیشتر گام بردارند.

فهرست منابع

- قرآن
- افضل‌ی، عبدالرحمن (۱۳۹۰). فساد اداری و تأثیر آن بر توسعه: علل، پیامدها و راهکارهای برون‌رفت. مجله حقوقی بین‌المللی، نشریه مرکز امور حقوقی بین‌المللی ریاست جمهوری، صص ۲۳۵-۲۶۴.
- اکبرنژاد، مهدی؛ یعقوبی، مینا؛ غلامی، فرزاد (۱۳۹۳). بررسی فساد اداری از دیدگاه قرآن و احادیث. فصلنامه علمی- پژوهشی مدیریت اسلامی، صص ۱۶۷-۱۹۵.
- پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، دسترسی در ۱۴۰۲/۵/۳۱، <https://farsi.khamenei.ir>
- پورفاضلی، امیر (۱۳۹۵). دشمن‌شناسی. چ ششم، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- ترنر، مارک؛ دیوید، هیوم (۱۳۸۴). حکومت‌داری مدیریت و توسعه: چگونه دولت کارآمد داشته باشیم. ترجمه عباس منوریان. تهران: مرکز آموزش مدیریت دولتی.
- حبیبی، نادر (۱۳۷۵). فساد اداری. تهران: انتشارات وثقی.
- حسنی، علی؛ شمس، علی (۱۳۹۱). راهکارهای مبارزه با فساد اداری بر اساس ارزش‌های اسلامی. اسلام و پژوهش‌های مدیریتی سال دوم پاییز و زمستان ۱۳۹۱ شماره ۱ (پیاپی ۵) (مقاله ترویجی حوزه)
- حسین‌آبادی، باقر؛ شایگان، فریبا؛ قزوینه، کرمی، احمد (۱۴۰۰). واکاوی مبارزه با فساد اقتصادی از دیدگاه مقام معظم رهبری (با تأکید بر بیانیه گام دوم انقلاب). کارآگاه، ۱۵(۵۶)، ۱۸۵-۲۱۴. [SID. https://sid.ir/paper/959065/fa](https://sid.ir/paper/959065/fa)
- حقی بروسوی، اسماعیل (۱۴۲۱ ق). تفسیر روح البیان. تصحیح احمد عزو عنایه. بیروت: داراحیاء التراث العربی.
- خامنه‌ای، سید علی (۱۳۹۶). حسن مطلع (پیام‌های نوروزی امام خمینی رحمت‌الله و آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای). چاپ اول. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- _____ (۱۳۹۴). دیار بصیرت. جهاد و اجتهاد. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی
- _____ (۱۳۹۲). جهاد اقتصادی. تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- _____ (۱۳۹۶). شعار سال ۹۶. چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- _____ (۱۳۹۸). سیاست. چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

- _____ (۱۳۹۸). نهج البلاغه. شرح بخش‌هایی از نهج البلاغه در دیدار
 رضوانی هیئت دولت با رهبر معظم. چاپ اول، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.
- _____ (۱۴۰۰). طرح کلی اندیشه اسلامی در قرآن. قم: انتشارات مؤسسه
 ایمان جهادی
- دوگراف، خیالت؛ واختر پیتتر؛ فون مارافیک، پتریک (۱۳۹۴). چشم‌اندازهای نظری
 فساد. ترجمه هانیه هژیرالساداتی و همکاران. تهران: انتشارات آگاه.
- زرنندی، سعید؛ یاسین، حمیدی حصار؛ معدنی، جواد (۱۳۹۶). عوامل مؤثر بر فساد
 اداری در سازمان‌های دولتی جمهوری اسلامی ایران. مجلس و راهبرد، ۲۴(۹۱)،
 ۱۶۵-۲۰۲. SID. <https://sid.ir/paper/224920/fa>
- صیدی، مهدی (۱۳۹۷). بازشناسی علل، زمینه‌ها، پیامدها و راهکارهای مقابله با
 فساد اقتصادی از منظر مقام معظم رهبری با تأکید بر امنیت ملی. فصلنامه علمی
 مطالعات بین‌رشته‌ای دانش راهبردی ۹ (۳۵)، ۵۷-۸۶.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۹۴). آمالی. مترجم: صادق حسن‌زاده. قم: اندیشه
 هادی.
- عامری، محمدعلی (۱۳۹۳). ارائه الگو و رتبه‌بندی عوامل مؤثر بر سلامت نظام اداری
 با نگرش به منابع اسلامی. فصلنامه نظارت و بازرسی، ۲۷(۲)، ۵۷-۵۹.
- عزتی، مرتضی؛ کریمی گلنار، بهمن (۱۳۹۳). طراحی شاخص بومی برای
 اندازه‌گیری فساد اقتصادی. سیاست‌های راهبردی و کلان. ۲ (۶)، ۷۹-۵۷.
- قطبی، میلاد (۱۳۹۴). مروری بر مفهوم فساد و برنامه‌های رایج جهانی علیه آن،
 تهران: سازمان بازرسی کل کشور، گزارش پژوهشی، (۸۲)، ۲۵-۵.
- محمدی ری‌شهری، محمد، <https://B2n.ir/u05016>؛ دسترسی در ۳۱
 ۱۴۰۲/۵/.
- همدی خطبه‌سرا، ابوالفضل (۱۳۸۷). فساد مالی، علل، زمینه‌ها و راهبردهای مبارزه
 با آن. تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.